

ОСОБИСТІТЬ ПСИХОЛОГА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

УДК159.9 : 001.89

ШЕВЧУК Вікторія Валентинівна

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ НАУКОВИХ ШКІЛ У ПСИХОЛОГІЇ

У статті подано результати теоретичного аналізу проблеми ідентифікації наукової школи загалом та у психології зокрема. Розкривається сутність поняття «психологічна наукова школа» на основі формальних, структурно-змістовних, географічних та етнопсихологічних ознак.

***Ключові слова:** наукова школа, ознаки психологічної наукової школи: формальні, структурно-змістовні, географічні, етнопсихологічні*

Постановка проблеми. Зростання значення психологічної науки, підвищення її суспільного авторитету висуває нові вимоги до теоретико-методологічних основ дослідження її історії. Феномен наукової школи та її типологія у різні часи були предметом дослідження А. Антонова, В. Астахової, О. Астахової, О. Богомольця, Є. Бойко, Г. Волинки, В. Гасилова, Б. Грязнова, О. Грезньової, В. Даниленка, В. Добренькова, Г. Доброва, Д. Зербино, Б. Кедрова, Н. Краснопольської, О. Кравченка, Г. Кребса, Г. Лайтко, К. Ланге, І. Лейман, Н. Лукіна, Є. Мамчур, С. Микулинського, О. Огурцова, Я. Олійника, А. Петровського, І. Пивоварчик, М. Родного, Ю. Саушкіна, В. Умрихіна, Г. Уолла, О. Устенка, А. Фурмана, С. Хайтун, Н. Хамітова, Ю. Храмова, Г. Цукермана, О. Чебікіна, О. Шаблія, Г. Штейна, М. Ярошевського, М. Яхиеля. Вищезазначені науковці по-різному підходять до розуміння поняття наукової школи. Теоретико-методологічні основи дослідження історії розвитку вітчизняної психології потребують подальшого вивчення питання ідентифікації наукових шкіл.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Пізнання історії психологічної науки дає змогу говорити, що проблема наукових шкіл ще не достатньо досліджена. Бібліографія з даного питання представлена працями В. Даниленко, А. Ждан, О. Іванової, Л. Кандибовича, А. Кудіна, Г. Лемківського, Т. Ліхі,

Т. Марцинковської, І. Пивоварчик, П. Саугстада, В. Умрихіна, А. Фурмана, О. Чебікіна, Д. Шульца, С. Шульца, М. Ярошевського. Історики науки новітнього часу свідчать про виняткову ефективність наукової творчості в невеликих групах учених. Активністю цих груп були народжені теорії, що радикально змінили загальний склад наукового мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підходи до розуміння поняття наукової школи умовно можна звести до наступних позицій у трактуванні даного феномену. Прихильники першої з них – пізнавальної – роблять наголос на системі оригінальних наукових ідей та їх втілень у наукові принципи, теорії та концепції. Зокрема, Б. Кедров характеризує наукову школу як структурну комірку сучасної науки, що існує всередині неї та дозволяє сконцентрувати зусилля великої кількості порівняно молодих учених під безпосереднім керівництвом засновника певного наукового напрямку на вирішення визначеної сфери актуальних проблем у тій чи іншій галузі науки [4]. Г. Лайтко під науковою школою розуміє систему, яка складається з вчених і їхньої дослідницької діяльності, яка реалізує провідну ідею наукової школи. Крім того, наукова школа має гносеологічну та соціальну природу, які виявляються у задоволенні потреби в пізнанні та передачі нових знань суспільству [5, с.233]. М. Ярошевський розглядає наукову школу як посвячення в науку, засвоєння її концептуального і методичного апарату, ціннісних орієнтації і категоріального ряду [15].

Представники особистісної позиції визначають поняття «наукова школа», роблячи акцент на колективній співпраці та груповому творчому мисленні, які мають спільну мету – створення нового знання. В. Гасилов під науковою школою розуміє співтовариство вчених різних статусів, компетенції і спеціалізації, що координують під керівництвом лідера свою діяльність, зробили вагомий внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми і здатні активно представляти мету і результати дослідницької програми [2]. О. Богомолец зазначав, що для наукової школи потрібен видатний вчений, який має нову синтезуючу ідею та співробітники, які протягом багатьох років працюють над різними питаннями проблеми, яка запропонована керівником [1, с.302]. На думку Ю. Храмова, наукова школа – це не просто колектив дослідників із науковим лідером, а творча співдружність вчених різних поколінь, що об'єднані єдністю принципів підходу до вирішення тієї чи іншої проблеми, стилем роботи і мислення, оригінальністю ідей і методів реалізації своєї наукової програми, що одержала значні результати та завоювала авторитет і суспільне визнання в певній формі знання. Іншими словами, наукова школа – це колектив дослідників-одномудців, висока форма колективної взаємодії у процесі наукового пошуку [11]. Г. Уолл зазначає, що про наукову школу можна говорити, коли є безмежно

освічений, керівник, який щедро дарує ідеї і не сварить за неувагу до них. Школа є, коли хоча б один із учнів, здатен загорітися ідеєю вчителя і запропонувати свою альтернативу. Наукова школа стає справжньою, коли раніше розпорошені науковці добровільно вступають в зацікавлене, вільне, непрагматично мотивоване обговорення значущої для кожного проблеми і разом досягають її розв'язання [10, с.3]. Наукові школи – це епіцентри знань, творчості, духовності, що випромінюють майстерність.

Ряд основоположних пунктів у розвитку психології визначила діяльність наукових шкіл, лідерами яких були В. Вундт, З. Фрейд, Ж. Піаже, Л. Виготський та інші. Між самими лідерами і їх послідовниками велися дискусії, які слугували каталізаторами наукової творчості, що змінювала загальні положення психологічної науки. Спілкування учених не обмежується лише обміном інформацією. Ілюструючи важливі переваги обміну ідеями, Бернард Шоу писав: «Якщо у вас яблуко і у мене яблуко і ми обмінюємося ними, то залишаємося при своїх – у кожного по яблуку. Але якщо в кожного з нас по одній ідеї і ми передаємо їх один одному, то ситуація змінюється. Кожний з нас стає багатшим, а саме – володарем двох ідей» [13]. Ця наочна картина переваг інтелектуального спілкування не враховує головної цінності спілкування у науці як творчого процесу, в якому виникає «третє яблуко», коли при зіткненні ідей відбувається народження нових шляхів і способів. Процес пізнання припускає трансформацію значень. Якщо спілкування виступає як неодмінний чинник пізнання, то така інформація не може інтерпретуватися тільки як продукт зусиль індивідуального розуму. Вона породжується перетином думки, що йде з багатьох різноманітних джерел.

Психологічна школа – група вчених, яка розділяє теоретичну орієнтацію і яка працює над спільними проблемами; їхні імена пов'язані з певною системою ідей. Це група психологів, які пов'язані ідейно та територіально із лідером наукового напрямку [13, с.32]. Кожна з психологічних шкіл була рухом протесту проти панівної системи поглядів. Представники кожного напрямку голосно заявляли про очевидну слабкість старої системи і пропонували виправити ситуацію за допомогою нових визначень, концепцій та стратегій дослідження. Коли новій школі вдавалося завоювати увагу наукової громадськості, попередня платформа відкидалася. Обидві сторони відстоювали свої позиції, тому часто між ними виникали конфлікти. В історії психології існують різноманітні школи, і кожна з них виступала проти попередньої. Нові напрямки використовували опонентів як об'єкти для критики та стимул для власного розвитку. Представники кожної школи голосно відмежовувалися від попередньої теоретичної системи. У міру того, як нова течія міцніла, набувала прихильників і впливу, уже надихалася нова опозиція, і процес становлення починався заново. Пануванням деяких психологічних шкіл було лише

тимчасовим, але усі вони відіграли важливу роль у її розвитку. Цей вплив прослідковується і в сучасній науці. Структура сьогоднішньої психології була побудована на основі панівних принципів попередніх психологічних шкіл. Саме з точки зору розвитку різних психологічних шкіл можна краще зрозуміти прогрес психології.

М. Ярошевський, базуючись на трьохаспектному підході до науки, яку розглядає в предметно-логічній, соціально-науковій та особистісно-психологічній системі координат, пропонує потрібне розуміння поняття «наукова школа»:

- науково-освітня школа, що формує майбутніх дослідників за допомогою включення їх в певну ідейно-теоретичну та експериментальну традицію наукового дослідження;
- школа-дослідницький колектив, яка представляє собою групу вчених, які спільно розробляють під керівництвом лідера (керівник школи) висунуту ним дослідницьку програму;
- школа-напрямок у науці, що виникає завдяки встановленню певної традиції, яка охоплює цілий ряд учених і колективів [14, с.108].

А. Фурман, до вищезазначеного підходу, додає ще наукову школу як визнану наукову систему в розумінні сукупності нагромадженого соціально значущого знання, що характеризує наукову складову суспільної свідомості [12, с.15].

Г. Добров, поділяючи погляди М. Ярошевського, характеризує наукову школу як дослідницьку групу у вигляді первинного колективу діячів науки, об'єднаних темою спільного дослідження. Науково-дослідницька група являється тим базовим елементом, із якого формуються такі організаційні структури науки, як лабораторії, відділи, інститути [3, с.43].

В. Даниленко, А. Кудін, Г. Лемківський, В. Мележик [6] наділять наукові школи психології такими рисами:

- керівник та склад наукової школи;
- науково-дослідницька робота;
- основні друковані праці;
- співпраця з науковими, навчальними, громадськими та культурними закладами та організаціями.

Психологічну наукову школу І. Пивоварчик розуміє як історичне об'єднання фахівців-одномисльців, згуртованих навколо засновника та організатора визнаної наукової проблеми, що має прогресивний інноваційний характер [12]. Серед основних характеристик наукових шкіл дослідника виділяє наступні:

- продуктивна дослідницька програма, що має такі кількісні ознаки, як індекс цитування та кількість захищених дисертацій;
- певна система міжособистісних стосунків та стиль спілкування;
- наявність інтелектуальної харизми в лідера-засновника.

У довіднику «Психологічні центри СРСР» подається такий план їх характеристики: назва установи, у складі якого працює науковий центр; назва центру; адреса і телефон; прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь керівника; загальна кількість співробітників; рік заснування і тематика основних досліджень, які проводяться у центрі. За такою схемою поданий опис Полтавського психологічного наукового центру, що у вигляді кафедри психології був заснований у 1980 році на базі Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка кандидатом психологічних наук В. Моргуном у складі 12 осіб, які працюють над проблемою періодизації особистості протягом життя, віковою профорієнтацією, проблемою підготовки вчителів, консультуванням та тренінгом спілкування [7, с.150].

Базуючись на вищезазначених підходах до розуміння феномену наукової школи загалом і у психології конкретно, ми пропонуємо характеризувати її за такими ознаками: структурно-змістовними, формальними, географічними та етнопсихологічними. До структурно-змістовних ознак належать наступні: наявність актуальної наукової ідеї; первинне формування науково-дослідної програми; розробка гіпотези концепцій, теорій, законів, механізмів, підходів тощо; уточнення, деталізація основних положень науково-дослідної програми; результати наукової діяльності виступають методологічною основою інших досліджень; структурне розчленування предметної області на декілька нових напрямів і течій; розроблений напрям включений до офіційних класифікаційних схем науки.

Формальними ознаками наукової школи в психології є: наукове товариство (секції, кафедри, лабораторії, товариства, об'єднання, центри, дослідницькі організації, науково-дослідні інститути); соціальне та професійне положення у науковій ієрархії (науковий ступінь, учене звання, посада, національні та міжнародні премії і нагороди, членство в редколегіях, закордонних та національних академіях, наукових товариствах, рада, поширення інформації у енциклопедичних та довідникових виданнях); наукові результати (монографії, навчально-методичні посібники, підручники, статті, тези, авторські свідоцтва, патенти, винаходи, дисертації); форми презентації та апробації (участь та проведення з'їздів, конгресів, семінарів, конференцій різного масштабу, періодичні видання, участь у наукових національних та міжнародних програмах чи проектах).

Враховуючи традицію, що існує в історії психології, називати наукові школи за адміністративно-територіальним принципом (Київська, Ленінградська, Львівсько-Варшавська [9], Московська, Одеська, Харківська тощо), доцільно виділити її локальний, регіональний та глобальний рівні розповсюдження наукових ідей та здобутків певної наукової школи та її визнання.

Але щоб мати повну картину умов утворення наукової школи у психології, зокрема на Полтавщині, структурно-змістовних, формальних і географічних ознак буде замало, тому ми пропонуємо етнопсихологічний підхід до розуміння даного феномену. Він пов'язаний із такими близькими між собою категоріями як «менталітет», «національний характер», «психологічний склад нації» і «національно-психологічні особливості». Грунтуючись на поглядах Т. Воропаєвої, П. Гнатенка, М. Гримич, І. Данилюка, Р. Додонова, В. Куєвди, Т. Літвінової, О. Лозової, О. Огир, Л. Орбан, В. Павленко та С. Тагліна, М.-Л. Чепи, слід зауважити, що менталітет являє собою характерну для певної культури (субкультури) специфіку психічного життя людей, що детермінована географічними, історичними та економічними умовами існування.

Таким чином, враховуючи різні підходи до поняття «наукова школа» та її характерних рис, зазначимо, що наукова школа – це неформальна, субординаційна, творча, активна та динамічна співпраця висококваліфікованих дослідників-одномумців під егідою лідера, які працюють над спільною науковою проблемою на базі певної організаційної структури (кафедри, інституту, відділу тощо).

Наукова школа у психології реалізує свій потенціал через зв'язки із середовищем, компонентами якого є: соціум, що формує запити на певні психологічні дослідження; природне та соціальне середовище, що виконує роль полігону проведення досліджень; економічна система, що створює матеріальну базу для дослідницької діяльності; суміжні галузі науки, які і стимулюють чи стримують розвиток психології; державні інститути, які законодавчо та організаційно оформляють функціонування наукової школи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз наукових досліджень показує неоднозначність поглядів на визначення феномену наукової школи. У теоретичному узагальненні даної проблеми можна виділити наступні підходи. Перший з них, що представлений такими дослідниками, як В. Гасилов, К. Ланге, О. Богомолець, Ю. Храмов, Г. Уолл, М. Родний, умовно можна назвати особистісним, оскільки основна увага звернена на форму організації наукової діяльності, колективну творчу співпрацю і групове творче мислення, яке координує керівник або засновник школи. У межах другого підходу дослідників (П. Анохін, Б. Кедров, Г. Лайтко, М. Ярошевський) об'єднує позиція, відповідно до якої наукова школа характеризується певним стилем мислення, засвоєнням концептуального та методичного апарату, ціннісних орієнтацій і категорій науки. Представники третього підходу (В. Добренков, Д. Зербіно, О. Кравченко), пропонують географічний

підхід, характеризуючи становлення та подальший розвиток наукової школи.

Окрім того доцільно виділити етнопсихологічний підхід, ґрунтуючись на поглядах Т. Воропаєвої, П. Гнатенка, М. Гримич, І. Данилюка, Р. Додонова, В. Куєвди, Т. Літвінової, О. Лозової, О. Огир, Л. Орбан, В. Павленко, С. Тагліна, М.-Л. Чепи, у системі національно-психологічних особливостей ознаками наукової школи є такі сфери: мотиваційно-поведінкова, когнітивно-інтелектуальна, емоційно-вольова, комунікативна.

Під науковою школою у психології розуміються три види об'єднань:

– організаційно поєднаний дослідницький колектив, який концентрує увагу на вивченні проблеми, категорії з подальшим оформленням у концепцію;

– дослідницьке об'єднання, яке спирається на кілька спільних засад (світоглядних, теоретичних, методичних тощо) і розробляє певний спектр проблем (так званий, «невидимий коледж», за формулюванням А. Петровського);

– педагогічно-освітній колектив, який базується на власних наукових розробках, традиціях, а також певних теоретичних позиціях.

Загалом у психології існує традиція виділяти наукові школи за географічним принципом (Київська, Ленінградська, Львівсько-Варшавська, Московська, Одеська, Харківська тощо), особистісним (школа Л. Виготського, Г. Костюка, В. Моляко, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе) та предметним напрямом дослідження (наукова школа соціальної психології; історії психології та психології вчинку; інженерної психології та психології праці; теорії практики психологічної оцінки; онтологічно орієнтованої психології та психології потенціалу індивідуального буття; соціальної роботи та застосування тренінгових технологій при підготовці фахівців соціономічних професій; проблем девіантної поведінки тощо).

Питання феномену наукової школи у психології ще потребує свого подальшого дослідження. Підводячи підсумок під різноманітними підходами до вивчення даної проблеми, слід зазначити, що психологічна школа являє собою творчу співпрацю дослідників, які територіально та ідейно об'єднані лідером і єдністю підходів до розв'язання спільних наукових проблем та інтерпретації їх результатів. Школа як неформальне об'єднання однодумців створюється під час копійної праці її учасників. Вона має відповідати крім структурно-змістовних, формальних, географічних, ще й етнопсихологічним критеріям.

Виходячи з результатів аналізу виконаного дослідження, ми вважаємо за доцільне при визначенні наукових шкіл враховувати як

наукову діяльність по створенню та розробці нової предметної галузі, так і наявність наукового колективу на чолі з визнаним лідером.

Список використаних джерел

1. Богомолец А. А. Избранные труды / А. А. Богомолец. – К. : Издательство АН УССР, 1958. – Т. 3. – 359 с.
2. Гасилов В. Б. Научная школа – феномен и исследовательская программа науковедения // Школы в науке / [под ред. С. Р. Микулинского, М. Г. Ярошевского, Г. Кребса, Г. Штейна]. – М. : Наука, 1977. – С. 119–153.
3. Добров Г. М. Исследовательская группа – первичное звено социальной структуры науки / Г. М. Добров // Ученый и научный коллектив: социальные аспекты деятельности / [отв. ред. В. Н. Иванов, Н. Яхиял]. – М. : Прогресс, 1986. – С. 42–50.
4. Кедров Б. М. Классификация наук: в 3-х кн./ Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1965. Кн. 2. – 544 с.
5. Лайтко Г. Научная школа – теоретические и практические аспекты / Г. Лайко // Школы в науке / [под ред. С. Р. Микулинского, М. Г. Ярошевского, Г. Кребса, Г. Штейна]. – М. : Наука, 1977. – С. 217–248.
6. Наукові школи НПУ імені М.П. Драгоманова / [укладачі : Г.І. Волинка, О. С. Падалка, Л. Л. Макаренко]; за заг. ред. В. П. Андрушенка. – [2-е вид. доп. і перероб.]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 313 с.
7. Психологические центры СССР (1988 г.) / [сост. Т. И. Артемьева, Г.Н. Ильина, Н. С. Саксонова] ; отв. ред. Т. И. Артемьева. – М. : Институт психологии АН СССР, 1989. – 230 с.
8. Психолого-педагогічні кафедри вищих навчальних закладів України / [укладач В. І. Даниленко, А. В. Кудін, К. М. Лемківський, В.П. Мележик] ; за ред. Б. М. Жеребовського. – К. : Знання, 2006. – 302 с.
9. Философия и логика Львовско-Варшавской школы : [пер. с польск. и нем. В. Л. Васюкова, Б. Т. Домбровского, Е. Н. Шульги] ; отв. ред. Е.Н. Шульга. – М. : РОССПЭН, 1999. – 408 с. – (Сер. «Научная философия»).
10. Фурман А. Як розпізнати наукову школу / А. Фурман // Науковий світ. – 2003. – № 5. – С. 14–16.
11. Храмов Ю. А. Научные школы в физике / Ю. А. Храмов. – К. : Наукова думка, 1987. – 400 с.
12. Чебикін О. Я. Історія становлення психологічних наукових шкіл на Півдні України (XIX–XX ст.) : [монографія] / О. Я. Чебикін, І.М. Пивоварчик. – Одеса. : Вид-во Черкасов, 2007. – 230 с.
13. Шульц Д. П. История современной психологии / Д. П. Шульц, С.Э. Шульц ; [пер. с англ. А. В. Говорунов, В. И. Кузин, Л. Л. Царук] ; под ред. А.Д. Наследова. – СПб. : Изд-во «Евразия», 2002. – 532 с.
14. Ярошевский М. Г. Структура научной деятельности / М.Г. Ярошевский // Вопросы философии. – 1974. – № 11. – С. 97–109.
15. Ярошевский М. Г. Уникальное средоточие психологических знаний / М. Г. Ярошевский // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14, № 5. – С. 120–124.

В.В. Шевчук

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИФИКАЦИИ НАУЧНЫХ ШКОЛ В ПСИХОЛОГИИ

В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы идентификации научной школы в целом и в психологии в частности. Раскрывается сущность понятия «психологическая научная школа» на основе формальных, структурно-содержательных, географических и этнопсихологических признаков.

Ключевые слова: научная школа, признаки психологической научной школы: формальные, структурно-содержательные, географические, этнопсихологические.

V. Shevchuk

THE PROBLEM OF IDENTIFICATION OF SCIENTIFIC SCHOOLS IN PSYCHOLOGY

There are three types of associations in psychology that are supposed to be scientific school:

- organizational - associated research team, that focuses only on study of a problem, category followed by forming of concepts;*
- research association which is based on some common principles (worldview, theoretical, methodological etc.) and develops a special range of issues (so called "invisible college" pursuant to A. Petrovskiy);*
- pedagogical and educational association which is based on its own scientific research results, traditions and certain theoretical positions.*

Overall, there is a tradition in psychology to separate scientific schools geographically (Kyiv school, Leningrad school, Lviv-Warsaw school, Moscow school, Odessa school, Kharkiv school etc), according to personal research area (the school of L. Vyhotskyi, the school of H. Kostiuk, the school of V. Moliako, the school of Rubinshtein, the school of D. Uznade) and according to subject research area (scientific school of social psychology, history of psychology and psychology of behavior, engineering psychology and labor psychology; the theory of practice of psychological assessment; ontologically oriented psychologies and individual potential psychologies; social work and training technologies practice in sociology professionals education; deviant behavior problems etc.).

Taking into consideration different approaches to the concept of «scientific school» and its characteristics, we note that scientific school is an informal, subordinated, creative, active and dynamic collaboration of highly-qualified like-minded researchers under the guidance of leader, that work on common scientific issue based on certain organizational structure.

Keywords: scientific school, signs of psychological scientific school: formal, structurally informative, geographic and ethno psychological.

Надійшла до редакції 30.03.2016 р.